

A NYILVÁNOSSÁG /részleges/ REHABILITÁCIÓJA
/A Művelődéskutató Intézet "Műhelysorozatáról"/

Érdeemes volna egyszer már alaposan foglalkozni azzal a képtelen s káros gyakorlattal is, amely a "Csak belső használatra" tilalommal nemcsak a kül- és belföldi hírek, hanem a tudományos eredmények jelentős szálalékát is elzárja a közvélemény elől, s ezzel hozzájárul egy olyan mandarinréteg kialakulásához /.../

Hankiss Elemér, Diagnózisok, 1982.

E lap egyik szerkesztője hat évvel ezelőtt gyakran idézte a T. Parsonsnak tulajdonított, kezdő szociológusoknak címzett, figyelmeztetést: "Uraim, döntsék el, mit akarnak csinálni; tudományt vagy politikát?!" E mondás láthatóan nem könnyen alkalmazható Magyarországon. Amikor elvállaltam a Művelődéskutató Intézet által kiadott "Műhelysorozat" ismertetését, már láttam, hogy a fenti kérdést most sem tudom eldönteni.

A sorozat azzal a céllal indult útnak, hogy a rutinszerűen végzett különböző szociológiai vizsgálatok résztanulmányai, irattárban elsüllyedő esetleírásai közül a szakmai olvasóközönség számára hozzáférhetővé tegye azokat, amelyek metodológiai szempontból és a megfogalmazás minőségét tekintve is figyelemre méltóak. Az eredeti ötletnek kettős célja lehetett: a "publikálás" ígéretével jobb munkára lehet ösztönözni a kutatások segéd munkásainak ambiciózusabb részét és a kevésbé bürokratikus nyelvezetű "félkész tanulmányok" közzétételével figyelmeztetni lehet az ilyen belső kiadványok zömét adó kutatási zárótanulmányok szerzőit: jelentéseiket oldottabban és élesebben is megfogalmazhatnák. A sorozat szerkesztőjének, Andor Mihálynak minden bizonnyal ez a

stílus-ideálja, amint ez a legismertebb írásán /"Dolgozat az iskoláról", Mozgó Világ 1980/12-1981/1/ is jól látható. Megjegyzendő még, hogy ez a nem megrendelésre íródott tanulmány is egy "Csak belső..." fejlécű, 99 példányos stencilezett füzetből szabadult ki a folyóiratbeli közléssel.

A sorozat első tagja az UJPEST /Tanulmánykötet/ 1982 őszén jelent meg, még az intézet k.é.k. formaruhájába öltöztetve.

A kötet első írása tökéletesen meg is felel a fentebb vázolt elképzelésnek; Győri Péter az újpesti "telepeket", gyári lakóházakat írja le nagyon pontosan és imponálóan tömören. A második; Demszky Gábor: A léco alatt című beszámolója az éjszakai alkalmi munkát végzők csoportjairól. Érzékletes írás, azonnal meg is jegyeztem a szerző nevét, amikor majdnem két évvel e kötet kiadása előtt találkoztam ezzel a szociográfiával a Mozgó Világ 1980/4. számában. /A következő évi "írószemmel"-ben is olvasható./ A hetvenes évek végén, az ifjúság használatára szánt lapokban lefolytatott undorító "csöves-vita" után ez volt az első publikáció, ami a kérdést nem valami ifjúságra jellemző devianciaként tárgyalta, hanem tisztességesen leírta néhány, szinte a peremen túlra szorított és ott csapdába esett ember /fiatal, középkorú és öreg/ helyzetét. Az újraolvasás váratlan meglepetéssel is szolgált: "Hatvanháromban mint fiátalkorút ítélték el 12 évre, mint negyedrendű kaptam ennyit, de egy kapott 19 évet, az még mindig benn van. Részegen elváltuk a falu megafonjának a vezetőkeit, kártevésnek, politikai ügynek minősítették /.../ Ránk nem vonatkozott az amnesztia, a hatvanhármas..." Olvassuk csak újra a Mozgó Világot: "Hatvenkettőben mint fiátalkorút ítélték el lopásért öt hónapra, hatvanháromban visszaesőként két évre, aztán még többször lopásért ... összesen majdnem 12 évet

voltam börtönben..." A többi azonos. Minden bizonyosan az utóbbi a gyakoribb életpálya - és az első a valódi. A kötet harmadik írása a kutatásvezető, Berkövitcs György rész-tanulmánya. A kutatást lezáró, összefoglaló kiadvány megjelenéséről nem tudok.

A sorozat M. Kiss Sándor: Variációk egy fogalom értelmezésére című kötetével folytatódott, még 1982-ben. Ez történelmi kérdésekkel foglalkozó publicisztikai írásokat közöl /újra, mert legtöbb már itt-ott megjelent/, ill. részleteket a Vitányi Ivánnal közösen írt "A Magyar Diákok Szabadságfrontja története"-ből, ami három évvel később teljes terjedelmében megjelent, majd a nem kommunista, antifasiszta diákok emlékművét is fölállították Pasaaréten, a fasorban. A könyv tehát egy kis lépés volt e cél felé. Tartalmaz olyan írásokat is, amelyek egyik előző csoportba se sorolhatók, ezek közül legjelentősebb a Német László 1943-as beszédét ismerteti, részletesen, szintén évekkel megelőzve a szárszói dokumentumkötet /rég esedékes, újra/ publikálását. Talán ezen hajdant volt aktualitásának következménye, hogy ez a kötet - eltérően az elsőttől és a harmadiktól - viseli a "Kézirat gyanánt" billogot is.

A harmadik, szintén 1982-es kötet címe: CIGÁNY-VIZSGÁLATOK. Anyagának jelentős része - mondhatni, természetesen - az 1971-es, Kemény István vezette nagy vizsgálatból származik, mint azt Havas Gábor: A Baranya megyei teknővájó cigányok című tanulmányának elején közli is. A demográfiai és egyéb adatok ugyan részben elavultak, de a különböző etnikai csoportok bemutatása, a hagyományos foglalkozások és a változtatási próbálkozások, legfőképpen pedig a kiszolgáltatottság sok-sok formájának leírása, maradandó értékű. Szerencsés a könyv szerkezete is; az első részben lévő szociográfiák /novellák?/ testközeliségbe hoznak néhány köznapi és extrém helyzetet, ezzel is felkészítve az olvasót a másik két rész tanul-

mányainak empátikus olvasására. "Erosiben egy 52 éves cigány asszony a lakásában az orrom előtt megkéselte saját 19 éves fiát. Mestermunka volt. Ott ültem 30 centire tőlük, és nem vettem észre semmit. /.../ Az előzmények: az asszony a Dachau-i deportálása történetét mesélte..." - ezek az első mondatok.

A szenttelen hangnem nem kívülállást jelez, hanem éppen a cigánycsaládon belüli viszonyok pontos ismeretét. A tanulmányok olvasása előtt szembesülni kell a szegénység kultúrájával, ahol a vitatkozás szerves része a precizen szúrt 1-2 centiméter mély seb.

Ugyanigy, a munkaerőpiaci pozíciók leírása előtt olvashatók három cigányasszony munkakönyvének bejegyzései. A közzétevő, Lengyel Gabriella csak egyetlen megjegyzést fűzött hozzájuk, tulajdonosaik idült betegségének megnevezését. /A súlyos tüdőbeteg rendszeresen vissza-visszakerül a csiszolóüzembe, eto..../

Mivel ez a könyv, kis példányszáma miatt szinte megtalálhatatlan, az olvasót egy újabb, hasonló motivumokat is tartalmazó Havas Gábor novella elolvasására szeretném biztatni. A "Vadkelet" legutóbb megjelent az 1987-es "Magyar Mozaik"-ban. /A csak félig-meddig ironikus cím magyarázata: a "vadnyugati" állapot egy európai jellegű civilizáció létrehozásának folyamatát jelenti - a "vadkeleti" pedig leépülését, széthullását az adott régióban. Ez utóbbi írás, és Magyar Bálint később említett könyve is szorosan összefügg ifj. Schiffer Pál 1981 és 1986 között Juhász Pállal közösen készített dokumentumfilmjeivel./

Ezt követően három évig szünetelt a sorozat. 1985-ben jelent meg a negyedik, Ambrus Péter könyve: Alkohol az életmódban /Egy szegénytelep élete/. Az alcim mutatja, hogy közben lezajlott egy terminológiai változás is a magyar szociológiában. E könyv a "Dzsumbuj"-ról szól, szociálpszichológiai tanulmánynak is tekinthető.

A hirhedt Illatos úti telep 1937-ben épült, és azok akik oda beköltöztek egy pillanatig szerencséseknek is hitték magukat: sorozatos kilakoltatások után tartósabbnak ígérkező fedél került a fejük fölé. Az épületek tervezésekor azonban teljesen figyelmen kívül hagyták azt, hogy mindenkinek szüksége van legalább egy minimális magánéletre, magánszférára. Ráadásul a telepet rettenetesen túl is zsúfolták. Az ebből adódó számos konfliktus, botrány és a környék régebbi lakóival való összeütközések gyorsan meghozták az eredményt: az egész városban kialakult /és negyven évig tartotta magát/ az a vélemény, hogy "ezek" sokkal rosszabbak, mint a tisztességes szegények - akik közé persze ők is tartoztak, amíg nem gyűjtötték össze őket a hivatalnokok /akik akkoriban is a rászorultság és érdemesség kategóriáira figyelhettek/. A segélyakció egyenes következményeként a szegénységen belül újabb bűnbakcsoport képződött, és tagjai ettől fogva a bőrükön érezhették, mit jelent kisebbséginek lenni. Válaszuk is gyorsan kialakult: az agresszió.

Ambrus és munkatársai a telep történetét és lakóinak életmódváltozásait is megpróbálták feltárni a telep felszámolását megelőző években.

Az eddigi kötetek ismertetése is jelezte, hogy mit tartok a sorozat fő érdemének: a hivatalos nyilvánosság határainak határozott megközelítését, sőt tágitását. Ez a fordulat az ötödik kötetrel érkezett el, 1986 nyarán.

Dunaapáti 1944-1958 dokumentumszociográfia áll Magyar Bálint könyvének címlapján. E háromkötetes, 910 sűrűn irt oldalas mű is hordja még a "Kézirat gyanánt" minősítést, de 1500 példányából 900-ra árat is nyomtatnak /190 Ft/ és /igaz, hogy csak egyetlen helyen, az Október 6. utcában/ könyvesboltban is kapható volt. Aki elolvassa, érzékletes és részletes képet kaphat a jelzett időszak történetéről.

Nagy levéltári anyagot, közigazgatási, /többféle/ párt, bírósági, iskolai, presbitériumi, ... iratokat, családi dokumentumokat és ezeket jól kiegészítő interjúkat találunk a könyvekben. A falu dolgai mellett megjelennek a "nagypolitika" eseményei is, leiratok, postán érkező propagandaanyagok, ... formájában, és a beszélgetésekben is. Egyéni életutakat is követhetünk, az emlékezések mellett beadási könyvek, bírósági idézések, ... és a már-már a korszak reprezentáns műfajának tekinthető szűkszavú rablevelek szövegét olvasva.

A könyvet letéve nem is történelmi események rögzítésének örültem elsősorban, hanem a mikrofolymatok láttatásának, a hatalomgyakorlási stílusok bemutatásának. Persze le kell írni a háború helyi hatásait, a választási eredményeket, a beszolgáltatásnak és kollektivizálásnak nevezett latens polgárháború büntető hadjáratait, és 1956-ot is. Pontosan. Le kell írni az emberek megalázását, férfiak megverését, besúgásra kényszerítését és gyermekágyas anyák Hortobágyra deportálását. Ezek az előbb említett súlyos események lényegéhez tartoznak. Nagyon fontosnak tartom, hogy a mai tizen- és huszonévesek mindezekkel szembesüljenek és e folyamatok hátterét is elemezni próbálják. E szembesülést teszi lehetővé e könyv; több tényt felhalmozva, mint amennyit a legtöbb megpróbáltatást átélt, jó memóriájú nagypapa el tud mesélni és több forrást felhasználva, mint amihez bármely egyetemi hallgató hozzáférhet.

Lehet persze a "Dunaapáti"-ból kiolvasható történelemnél pontosabban rekonstruálni az adott időszakot, de ehhez komoly, legalább kétévnyi kutatómunka kellene, zárt archivumokba kellene bejutni és a korszak igazán fontos tanúit kellene őszinte szóra bírni. Minderre nagyon keveseknek lehet ideje, esélye pedig...

Tehát: ha valaki szeretné a publicisztikai közhelyeknél és bacsópéteri filmeknél mélyebben megismerni az

"ötvenes éveket", akkor 1986-tól - ki tudhatja meddig? - ez a könyv a legjobb publikus forrás.

Ha valaki már megalapozott ismeretekkel rendelkezik minderről, akkor sem redundáns szöveghalmaz számára e könyv, nagyon sok fontos "apróságot" találhat benne.

Mindenekelőtt a szövegek stílusát kell említenem. A propaganda rémes képzavarait, a hivatalnokok szörnyszülött szavakat halmozó, elemi nyelvtani hibákkal teli önismétlő jelentéseit és utasításait. Ezek ugyan a "talált anyag" sajátjai, de nem kis munkát jelenthetett a könyv összeállításakor, korrigálásakor ezek pontos megőrzése. Másodszorban a szerkesztés kiváló poénjait. Nagyon kevés a folytatás nélkül eltűnő szál. A látszólag indokolatlanul felvett esetleges ügyekről később kiderül, hogy fontos jelentésük van. Például, első látásra nem értettem, miért került az 1948-as fejezet elejére egy idegbeteg férfi november hetedik részeg randalirozását követő ítélet /két hónap, felfüggesztve/? De amikor visszala-
poztam 25 oldalt, ellenőrizni, tényleg ezt a nevet olvastam-e az MKP községi vezetőségének névsorában, akkor hirtelen felismertem milyen toborzási és káderkiválasztási problémák lehettek 1947-ben...

Az ország gazdasági helyzetét is megvilágítja a következő életkép:

"1946. április 30.

A járási főjegyző leirata a községi előljáróságoknak.
A járási orosz katonai parancsnokság 14 drb. villanykörtének a sürgős beszerzését rendelte el. Tekintettel arra, hogy a villanykörték beszerzéséhez szükséges anyagi fedezettel nem rendelkezem, így felhívom a következőkre:
A község költségvetésének terhére közölt határidőig szerezzen be Szenk, Dunavendégi, Nyiroktő, Csolna, Németújfalú és Dunaapáti község 2-2 drb. 40 wattos, Rogod és Dobronca községek pedig 1-1 drb. 60 wattos villanykörtét és ezt hozzám küldje be."

1952-ről szól a következő interjúrészlet: "... utaztam a vonaton, és ismerősök kérdezték, hogy vannak a fiaim. Mondtam, hogy munkaszolgálatosok. Volt ott egy tiszt, és belekötött: Mamikám, //../ ilyen mostmár nincsen!" /Az elbeszélő férje ekkor már egy éve Kazincbarcikán raboskodott, az asszonynak egyedül kellett állni a "kulák-gazdaságra" kirótt terheket./

Nem idézek több epizódot a könyvből. Mindegyik tárgyalat évről széleskörű dokumentáció található benne. Remélem, hogy a tervezett negyedik kötet is hamarosan megjelenik, még legalább tíz évvel korábban a történetet.

A sorozat hatodik tagja: Závada Pál: Kulákprés című könyve egy konkrét, tótkomlói parasztcsalád sorsán keresztül mutatja be azt a folyamatot, amely legtöbbször a megcélzott gazdaságok szétveréséhez, megsemmisítéséhez vezetett - vagyis elérte a célját.

E könyvben az események három síkját követhetjük:

1/ A jogszabályok változását /ill. kontinuitását, tekintve, hogy a függelék a háború alatti beszolgáltatási rendszert is ismerteti/.

2/ Az adott gazdaság helyzetének aprólékosan leírt változását. Itt olvasható a család teljes iratanyaga is /beszolgáltatási lapok, felszólítások, idézések, ítéletek ... a börtönből írt levelek/.

3/ A folyamatról a korabeli sajtóban olvasható cikkekből készült bő válogatás. /Ennek egyik fejezete olvasható volt a Medvetánc 1984/2-3 számában is./ Egy részlet:

1948 júliusában a Viharsarok Népe már odáig megy, hogy a gyulai törvényszék ítéletét botrányosnak nevezi /.../ "Mindössze egy évre ítéltek egy szabotáló basaparasztot, aki lóval végzett előcséplést, és kilenc keresztből mindössze 124 kg gabonát cséplelt ki, bár hasonló esetek halállal is büntethetők!"

Azt, hogy ez nem pusztán újságírói túlzás, tízéve tudom. Akkor olvastam a Szabad Nép 1949-es évfolyamát, és nem a

nagy per körül felkorbácsolt gyűlölködés rázott meg leg-
erősebben, hanem az a tizsoros kishir /sajnos most nem
tudom pontosan idézni/, ami arról tudósított: halálra
ítéltek egy harmincéves, negyvenholdas gazdagparasztot,
vasúti szabotázs miatt. Meglazított 4 rögzítőcsavart,
hogy a vonatot kisiklassa. Szerencsére ezt egy éber vas-
utas észrevette és a csavarokat időben meghúzta. Vagyis
egyetlen tanú volt és semmiféle bizonyíték. A rövidhir-
ben háromszor szerepelt a "negyvenholdas" jelző.

Azért tértem el a könyv ismertetésétől, mert nem kívánom
részletezni. Ebből már 4000 árazott példány készült.

E könyv megjelenése több, mint egy színvonalas szociog-
ráfia közönség elé bocsátása. A szerző is figyelmeztet
rá, Gázsó L. Ferencnek adott interjújában /Élet és Iro-
dalom, 1987/7. szám/: e tortúrán legalább 400 000 /négy-
száz-ezer/ ember esett át, döntő többségük teljesen ár-
tatlanul. Közülük senkit sem rehabilitáltak, soha nem
jelentették ki róluk hivatalosan, hogy áldozatok voltak.
Ma van éppen elég súlyos tehertétel a magyar társadal-
mon, de ezt mégsem lehet elfelejteni; legalább 30 évig
tömegével élnek még köztünk olyan emberek, akik átérték
ezt az üldöztetést. /Például most negyvenesek azok, akik
nagyamájukhoz simulva reszkettek az elsötétített szo-
bában, pisszenni sem volt szabad, míg a végrehajtok dö-
römböltek az ajtón. Általában nem törték be; újra jöt-
tek./

Ha a politikai vezetés igazán demonstrálni kívánta volna
azon tételét, hogy radikálisan szakított a Rákosi-féle
módszerekkel, akkor legkésőbb 1966-68 táján rehabilitál-
ni kellett volna e parasztokat. /Mindenkit. Főleg a kér-
vényezést, újabb hercehurcát elkerülendő. A kártérítés
kérdéséről inkább ne is szóljunk.../ Valószínűleg két
összefonódott oka van, hogy ez nem történt meg:

Akkor már működött az a mechanizmus, ami az ún. konszen-

zást a múlt következetes elhallgatásával próbálta megerősíteni. A másik ok még prózaibb; tömegével voltak /voltak?/ hivatalban a kulákellenes harc hősei, így aztán a koncepciós per fogalma is leszűkült a kommunista funkcionáriusokkal szemben elkövetett esetekre, a fent említett párszáz ezer ember ügyeire nem szokás alkalmazni.

Marad a szimbolikus jóvátétel; ha e sorok olvasója találkozik egy öregemberrel, aki túlélte azt a korszakot, mesélje el neki, hogy létezik néhány könyv, ami... Az öregek egy része jobban hisz a nyomtatott szavak erejében mint mi.

JANKÓ ATTILA